

33. Ленартович О. Зазначена праця. – С. 29.
 34. Сливка Ю. Зазначена праця. – С. 23.
 35. Депортації... Т. 2. – С. 176.
 36. Сливка Ю. Зазначена праця. – С. 25.
 37. Патер І. Г. Відбудова і початок десталінізації // Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 334.
 38. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30-50 років ХХ ст. / Б. Ярош. – Луцьк: Вежа, 1999. – С. 64.
 39. Самборський С. Зазначена праця. – С. 215.
 40. Там само. – С. 216.
 41. Там само.
 42. Там само. – С. 217.
 43. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2611. – Арк. 191, 192.
 44. Баран В. Вказана праця. – С. 44.

Summary

In the article have been analysed the reasons of deportation policy of Polish and Soviet totalitarian regimes in 1944-1947, also stages, means and methods of their realization and the struggle of OUN-UPA aimed against the deportation of Ukrainians living in Zakersonnyia have been shown.

Key words: *totalitarian regime, deportations, repressios, OUN-UPA armed forces, Armiya Krayova, operation 'Visla'.*

Одержано 26 лютого 2013 р.

УДК 286 (477) "19"

В.С. Мадудяк

КОНФЕСІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СЦЄХБ (СЕРЕДИНА 1960-х – 1970-х РОКІВ)

У статті досліджуються конфесійні особливості Спільки Церков євангельських християн-баптистів та чинники, що впливали на її формування у 1960 – 1970-х рр.

Ключові слова: *Спілька Церков євангельських християн-баптистів, Всесоюзна Рада євангельських християн-баптистів, конфесія, політика, релігійна опозиція, законодавство.*

Діяльність Спільки Церков євангельських християн-баптистів (далі – СЦЄХБ), як релігійної організації, котра перебувала в опозиції до радянської влади, тривалий час замовчувалася або свідомо перекручувалася. З проголошенням незалежності України інтерес до означеної конфесії значно зріс, було опубліковано ряд досліджень, у яких розкривався розкол Всесоюзної Спільки ЄХБ (далі – ВСЄХБ) у результаті якого виникла СЦЄХБ, взаємовідносини новоутвореної конфесії з владою тощо¹. Водно-

час недостатньо з'ясовані у сучасній вітчизняній історіографії залишаються особливості релігійної практики та догматичні установки прихильників Ради Церков ЄХБ.

Метою нашої статті є визначення конфесійних особливостей СЦЄХБ та чинників, що вплинули на її формування.

Опозиційний рух, що зародився у середовищі євангельських християн-баптистів на початку 1960-х рр. й послідовно очолювався «Ініціативною групою», та «Оргкомітетом», інституційно оформився в окрему релігійну організацію у 1965 р. з утворенням СЦ ЄХБ та її керівного органу – Ради Церков ЄХБ². Аналізуючи конфесійні особливості СЦ ЄХБ, відзначимо, що вони були породжені, передусім, екстремальними умовами існування церкви ЄХБ. Втручання влади у її внутрішнє життя, залучення священнослужителів до реалізації антирелігійної програми викликали у середовищі віруючих масовий рух за відновлення євангельських принципів життєдіяльності церкви, на чолі якого стала Ініціативна група.

Уже в перших зверненнях Ініціативної групи наголошувалося, що головною проблемою церкви ЄХБ стало те, що її керівництво підкорилося «людським постановам»³, тобто антиєвангельським вимогам радянського керівництва. Звідси одним з основоположних принципів діяльності Ініціативної групи, а згодом і СЦ ЄХБ, є неприпустимість втручання держави у внутрішні справи церкви. У братському листку № 2-3 за 1965 рік лідери опозиції наголошували, що «порушивши цей основний принцип і поєднавшись з державою ... ВР ЄХБ (Всесоюзна Рада ЄХБ – М.В) повністю вийшла з покори Христу і опинилася під керівництвом світської влади, що привело до порушення решти євангельських принципів»⁴. У Статуті СЦ ЄХБ 1965 р. зазначалося, що помісна церква є абсолютно вільним та незалежним від держави об'єднанням віруючих. Водночас наголошувалося, що громади, котрі порушують принцип відокремлення церкви від держави, не можуть перебувати у Спільці церков ЄХБ⁵. При цьому відокремлення церкви від держави, прихильники Ініціативної групи розглядали як повне невтручання влади у її внутрішні справи. Внаслідок чого, у релігійній практиці СЦ ЄХБ з'явилися риси не притаманні для ВС ЄХБ. Так, у переважній більшості громад при проведенні богослужінь активну участь брали діти та молодь, і це в умовах, коли навіть їх присутність на богослужіннях у громадах офіційного союзу вважалася порушенням. Проводилися також спеціальні дитячі, підліткові, молодіжні, сестринські, братерські богослужіння, організовувалися недільні школи, дитячі табори тощо. Значну увагу в своїй діяльності віруючі приділяли організації кас взаємодопомоги, які заборонялися радянським законодавством. Суттєва допомога надавалася сім'ям ув'язнених за релігійні переконання та самим в'язням. Прихильники РЦ ЄХБ категорично відмовлялися надавати уповноваженим списки осіб, котрі висловили бажання прийняти водне хрещення, а самі обряди проводили без попереднього дозволу місцевих органів влади. Така позиція різко контрастувала з усталеною у Радянському

Союзи практикою взаємин з релігійними організаціями, коли влада пря-мо чи опосередковано контролювала усі найважливіші сфери церковного життя.

Відмова релігійної опозиції діяти в межах існуючого у країні правового поля наштотувалася на різку протидію держави. Як наслідок, у середовищі опозиціонерів значного поширення набули антирадянські настрої, котрі стали однією з визначальних рис СЦ ЄХБ. Якщо у перших своїх посланнях та листах Ініціативна група уникала відвертих звинувачень влади у втручання у внутрішні справи церкви то з середини 1960-х рр. вони починають активно критикувати радянську систему загалом та законодавство про культу, зокрема. Так, секретар РЦ ЄХБ Г.Вінс під час одного з богослужінь у Вінницькій області заявив, що ст. 124 Конституції СРСР про свободу совісті не відповідає Декларації прав людини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., а також конвенції «Про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти» від 1 листопада 1962 р. Ще різкіше висловився щодо державної політики у сфері релігії один з лідерів СЦ ЄХБ Й.Бондаренко у 1965 р. на богослужінні у м. Львові. За свідченням уповноваженого Н.Савичева, Й.Бондаренко засудив діяльність одного з керівників Радянського Союзу (ймовірно М.С. Хрущова – М.В) за те, що він посадив до в'язниці близько 300 «братів» і «сестер» та відзначив, що лише теперішній уряд звільнив з місць ув'язнення 150 осіб. Він також заявив, що у країні «немає свободи сумління, свободи друку, свободи зібрань» додавши, що буде боротися за право збиратися не лише по будинках, але й під відкритим небом⁶.

Позиція СЦ ЄХБ по відношенню до радянського законодавства знайшла своє відображення у листі першому секретарю ЦК КПРС Л.Брежнєву від 14 квітня 1965 р. У ньому наголошувалося, що принципи проголошені у Декреті «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 20 січня 1918 р., виявилися фактично невідповідними наступними нормативними актами, а саме положення про свободу релігійної пропаганди замінено свободою відправлення релігійних культів. У зв'язку з цим, віруючі просили:

- відновити значення Декрету «Про відділення церкви від держави і школи від церкви» 1918 року і його початкове трактування;
- анулювати постанову «Про релігійні об'єднання» від 8 квітня 1929 року, а також інструкції постанови, що суперечать Декрету «Про відділення церкви від держави і школи від церкви»;
- передбачити у новій Конституції надання права на релігійну пропаганду⁷.

З подібними листами СЦ ЄХБ зверталася до голови Ради міністрів СРСР О. Косигіна, голови президії Верховної Ради СРСР А.Мікояна, відзначаючи, що саме від керівників держави виходить усе, що пов'язано з переслідуваннями віруючих, а отже лише ними вони можуть бути зупинені⁸. Відстоюючи свої права, віруючі зверталися до ООН, закордонної преси тощо⁹.

Відзначимо, що прихильники СЦ ЄХБ були достатньо законослухняними, однак відмовлялися виконувати ті закони, котрі суперечили їх релігійним переконанням. На їх думку, у цьому випадку «кесарь» претендував на Боже, яке віддати вони не мали права. Так, один з віруючих Житомирської області заявив, що «ті пункти закону, які не суперечать, Слово Божому і нашому віровченню ми будемо виконувати, а ті, які суперечать виконувати не будемо»¹⁰. У відповідь на заборону відвідувати інші громади він відповів, що «нам ні законодавство, ні хто-небудь інший не може обмежити район діяльності, ми будемо їздити і спілкуватися з нашими одновітряними, де б вони не жили»¹¹.

Безумовно, подібні заяви та дії являлися прямим порушенням букви закону, але в умовах, коли нормативна база ставила під заборону переважну більшість того, що вважалося прямим обов'язком християнина, окремі віруючі вважали за краще порушити закон і постраждати за це ніж порушити Євангельські принципи. З цього приводу окремі прихильники РЦ відверто заявляли, що релігійне законодавство суперечить їхньому сумлінню, і вони просто не можуть з ним погодитися¹².

Характерною відмінністю СЦ ЄХБ стала відсутність посади старшого пресвітера. Це було зумовлено значною мірою тим, що опозиціонери розглядали старших пресвітерів, як головних реалізаторів державної антирелігійної політики на місцях. Відіграв свою роль, напевне, і той факт, що в умовах антирелігійної кампанії відповідальні за області священнослужителі стали б одними з перших, хто зазнав адміністративного та кримінального переслідування. Натомість роль керівних органів обласних та міжобласних об'єднань СЦ ЄХБ відігравали наради представників громад ЄХБ, що входили до даного об'єднання та обрані ними братерські ради¹³. Діяли вони досить активно і проводили фактично всю духовну і організаційну діяльність на місцях. При цьому радянські посадовці змушені були відмітити високий рівень конспіративності у їх роботі. В порівнянні із інститутом старших пресвітерів братерські ради, обласні та міжобласні наради були більш демократичним способом управління церквою. Особливо з огляду на те, що згідно Статуту ВС ЄХБ 1963 р. старші пресвітера призначалися ВР ЄХБ і лише з 1966 р. їх почали обирати на обласних та міжобласних пресвітерських нарадах¹⁴.

Однією з важливих особливостей СЦ ЄХБ було те, що до її складу входили як зареєстровані, так і незареєстровані громади ЄХБ. Це зазначалося у положенні Статуту якого неухильно дотримувалися¹⁵. Відмова ВР ЄХБ співпрацювати з незареєстрованими в органах влади громадами була одним з основних пунктів звинувачення у її сторону з боку опозиціонерів¹⁶. При цьому до середини 1970-х рр. СЦ ЄХБ докладала значних зусиль, як для легалізації союзу загалом, так і окремих громад, зокрема. Лідери опозиції зазначали, що реєстрація, на їх думку, необхідна й ухилитися від неї не слід за умови, якщо через реєстрацію влада не отримує доступ до управління церквою, або можливість поставляти чи знімати священ-

нослужителів. Однак, у середині 1970-х рр. РЦ ЄХБ закликала віруючих вважати усі подані раніше документи на реєстрацію такими, що втратили дійсність, а нові направляти лише у супроводі статуту СЦ ЄХБ. У подальшому приймається рішення взагалі відмовитися від реєстрації¹⁷. Таким чином, опозиція черговий раз відмовилася від легалізації своїх громад на запропонованих владою умовах, вважаючи їх неприйнятними. Ще однією причиною відмови від реєстрації стало те, що влада використовувала її для виведення громад ЄХБ з під впливу РЦ.

Оцінюючи відмінності між ВР ЄХБ та СЦ ЄХБ, на основі аналізу їх програмних документів, відзначимо, що на з'їздах 1963 та 1966 рр. ВР ЄХБ внесла серйозні зміни до статуту ВС ЄХБ в сторону задоволення вимог опозиції. Так, статутом ВС ЄХБ 1963 р. передбачалося проведення періодичних з'їздів ВС ЄХБ, які проголошувалися вищими органом Союзу ЄХБ. Внесено певні зміни у функції старших пресвітерів, яким було доручено не лише наглядові функції, а й надання духовної допомоги церквам та віруючим, що знаходяться на їх території. Сама посада старшого пресвітера, як уже згадувалося, стала виборною.¹⁸ Усі вказані та ряд інших змін наблизили статутні документи ВС ЄХБ та СЦ ЄХБ, сприяли переходу віруючих з опозиції на сторону офіційного союзу, однак не призвели до припинення діяльності СЦ ЄХБ. Більше того, антагонізм з боку віруючих, що залишилися в опозиції щодо ВР ЄХБ, посилювався. Він зумовлювався усвідомленням того факту, що вище духовенство нехай і не завжди добровільно було інструментом держави у боротьбі з СЦ ЄХБ, так і поступовою втратою позицій на користь ВР ЄХБ. Не слід оминати увагою і того факту, що з переходом частини євангельських християн-баптистів на автономну реєстрацію, або сторону офіційного союзу, у рядах СЦ ЄХБ зростала частка радикально налаштованих віруючих.

При цьому відзначимо, що відмінності між союзами не зводилися до тих, які можна простежити, досліджуючи статутні документи. Водорозділ проходив значно глибше, особливо, якщо торкнутися практики життєдіяльності помісних церков. Зокрема, такі елементи, як проведення дитячих, молодіжних сестринських, братерських зібрань не були вказані у статуті СЦ ЄХБ, однак являлися невід'ємною стороною СЦ ЄХБ. Це ж можна сказати про участь дітей та молоді у богослужіннях, наданні матеріальної допомоги одновірцям та інші елементи релігійної практики, заборонені радянським законодавством. Таким чином, позиція СЦ ЄХБ у питаннях духовного життя віруючих та культової практики значно більше відповідала баптистському вченню, що у бесідах з уповноваженими нерідко змушені були констатувати старші пресвітери¹⁹. Тому справедливо буде сказати, що відмінності між рядовими членами та священнослужителями СЦ ЄХБ і ВС ЄХБ нерідко полягали не тільки і не стільки у поглядах на ті чи інші віросповідні принципи, скільки у готовності їх відстоювати перед наступом атеїзму. Тобто, відображали не лише конфесійні переконання, а й ту ціну, яку віруючий міг заплатити за них. Особливо це притаманно

для періоду з 1960 до 1966 рр. У подальшому поступки, зроблені владою офіційному союзу, та радикалізація СЦ ЄХБ призвели до того, що частина віруючих залишила ряди опозиції, будучи незгідна з методами боротьби, які вона обрала.

Відзначимо, що радикалізм та безкомпромісність у відстоюванні своїх поглядів стають однією з особливостей СЦ ЄХБ. Позиція Ініціативної групи від початку її діяльності відбивала погляди тієї групи віруючих, які прагнули будь-якою ціною не допустити відходу церкви ЄХБ від життєво важливих для неї віросповідних принципів. Тому не дивно, що переважну більшість послідовників Ініціативної групи складали віруючі, які не бажали шукати компромісу між приписами Євангелії і служінням Богу з однієї сторони, та антирелігійними заходами влади – з іншої. Водночас відзначимо, що позиція РЦ знайшла підтримку не лише у тих, кого турбували поступовий занепад церкви та співпраця в антирелігійній роботі влади й духовного центру баптистів, а й у бунтівних, ображених чи просто чимось невдоволених віруючих. До руху примкнула значна частина тих, хто не знайшов себе в офіційному союзі чи був у конфлікті з прихожанами або служителем помісної церкви. Подальше наростання конфронтації з владою та ВР ЄХБ зумовило те, що різні прояви радикалізму стали захоплюватися окремими впливовими лідерами СЦ ЄХБ, оскільки в умовах поступок влади та офіційного релігійного центру були необхідними для виживання руху. Це у свою чергу стало своєрідним елементом селекції, що наповнював конфесію СЦ ЄХБ не лише і не тільки вірними жертвовниками, а й нерідко радикальними і безкомпромісними особами, що неминуче мало призвести до проблем у середовищі самих опозиціонерів, наростання у ньому суперечностей тощо.

Розгромна критика, до якої нерідко вдавалися опозиціонери щодо ВР ЄХБ та влади, оголошення голодовок, відправлення листів за кордон з інформацією про переслідування, демонстрації, пікетування, які стали звичайним явищем для опозиційного руху в середині 1960-х рр., багато віруючих розглядали не як християнські. Така безкомпромісність РЦ нерідко відштовхувала, видавалася грубою, особливо на фоні постійних закликів ВР ЄХБ до любові, єднання, взаємних поступок та ін. Тому зорієнтуватися рядовому віруючому в реаліях середини 1960-х рр. не завжди було легко.

Надзвичайно важливою стороною діяльності СЦ ЄХБ стала робота у середовищі молоді та дітей чим вона кардинально відрізнялася не лише від ВС ЄХБ, але і від переважної більшості конфесій, що діяли у Радянському Союзі. Річ у тому, що влада встановила негласне «табу» на роботу релігійних організацій з дітьми та молоддю, добиваючись, щоб існуюче покоління віруючих стало останнім. Окремі заборони накладалися завдяки своєрідному трактуванню принципу «відокремлення церкви від школи», інші встановлювалися через релігійний центр. Так, для прикладу, в матеріалах до виступу уповноваженого РСРК по Україні К.Литвина за-

значалося, що «хоча радянським законодавством не заборонено віруючим батькам приводити у церкви та молитовні будинки своїх дітей. Ми ... у свій час через духовний центр євангельських християн-баптистів, тобто через колишнього старшого пресвітера по Україні Андреева... добилися, щоб діти не відвідували молитовних зібрань»²⁰. Опозиціонери справделиво розглядали дітей як майбутнє церкви, і саме на «фронті боротьби за підростаюче покоління» у них та влади відбувалися чи не найжорстокіші сутички. Голова Ради у справах релігійних культів О.Пузін на Всесоюзній нараді уповноважених у 1964 р. говорив, «що основна маса віруючих, як показують спостереження, релігійні з дитинства. Доросла людина рідко буває релігійна, якщо вона з дитинства не була вихована у релігійному дусі, тому відгородження дітей і підлітків від впливу релігії і церкви має вирішальне значення у боротьбі з релігійними віруваннями людей»²¹. Натомість спочатку Ініціативна група, а згодом і РЦ ЄХБ безапеляційно заявили на право віруючих виховувати своїх дітей відповідно до власних поглядів. Всіляко намагалися залучити їх до участі у духовному житті помісних громад та передати їм свої цінності, незважаючи на усі перепони з боку держави.

Яскравим прикладом того якого значення надавали вихованню дітей у «релігійному дусі» віруючі СЦ ЄХБ можуть стати події у Новоград-Волинську. Тут при обшуку в одного з дітей керівника місцевої групи СЦ ЄХБ П.Данюка було знайдено вірші, за свідченням прокурора, «антигромадського характеру» під назвою «Вірші в'язня», «Пісня про замученого брата Хмару» та ін. З цього приводу один з місцевих віруючих заявив: «Влада забороняє нам вчити дітей релігії, забороняють приводити їх у будинок молитви, а ми не можемо інакше вчити своїх дітей, де ми – там і наші діти повинні бути»²². Відзначимо, що виховані на прикладі своїх батьків діти не рідко проявляли дивовижну твердість у бесідах з представниками влади, міліції чи адміністрацією навчального закладу. При цьому, якщо при спробах отримати будь-яку інформацію про діяльність керівництва громадою, місця зібрання, вони мовчали, «ніби набрали в рота води», то при відстоюванні своїх поглядів, навпаки, були тверді. Так, наприклад, при вивченні теорії походження людини вони нерідко заявляли, що це неправда, не погоджувалися з міркуваннями про демократичність та гуманність радянського суспільства, наводячи у приклад ув'язнення своїх одновірців та рідних, відмовлялися вчити атеїстичні вірші та пісні тощо²³. Таким чином, з самого раннього віку діти виховувалися в умовах конфронтації з існуючою комуністичною дійсністю, недовіри до радянської влади, а в окремих випадках і суспільства загалом.

Значну роль у функціонуванні конфесії загалом, та РЦ ЄХБ зокрема, відіграла молодь. Так, лідерам «Ініціативної групи» Г.Крючкову, Г.Вінсу, М. Хореву, було ледве за тридцять. Не дивно, що «ініціативників», а згодом СЦ ЄХБ нерідко називали молодим братством. Вік опозиціонерів відіграв також певну роль у радикалізмі з яким вони підходили до

вирішення духовних питань та відстоювали свої погляди. Переважну більшість віруючих, які приєдналися до опозиційного руху, складала ті, хто ввійшовши до церкви у післясталінські часи, не зазнавали репресій, або, як О.Прокоф'єв та Н.Бойко, не зламалися у них. Не будучи у такій мірі обтяженою страхом перед репресивним апаратом, значна частина молоді прагнула повноцінного духовного життя, активної участі у функціонуванні громади, можливості відкрито проповідувати Євангеліє і тому важко переносили перебування у «рамках» виставлених «старшими братами». Це чудово розуміли керівники Ініціативної групи і, з однієї сторони, аби зберегти молодь та дітей від атеїзації, а з іншої, щоб залучити їх на свій бік відкривали для них широке поле для діяльності у конфесії. Працівники ВР ЄХБ змушені були відмітити, що «розкольники намагаються, у першу чергу, впливати на нашу віруючу молодь»²⁴.

Надзвичайно важливою стороною роботи євангельсько-баптистської опозиції у середовищі молоді стала організація обласних та міжобласних молодіжних богослужінь, нерідко під відкритим небом, обмін хорами, оркестрами тощо. В окремих областях існувала мережа молодіжних релігійних організацій, діяльність яких регламентувалася спеціальними статутами. РЦ ЄХБ, організовуючи роботу серед молоді, за свідченням першого заступника голови Ради у справах релігій А.Барменкова, прагнула добитися такого контролю над молоддю та дітьми, який би «дозволив ізолювати їх від впливу соціалістичної дійсності, внести у їх свідомість необхідність повної віддачі усього свого життя служінню церкві і готовності «страждати за справу батьків»»²⁵.

Лідери євангельсько-баптистської опозиції докладали значних зусиль для формування молодіжних груп, які займалися як внутрішньо-церковною роботою, так і євангелізацією за межами церкви. Зокрема, у виписці з протоколу засідання ЦК ЛКСМУ за 1963 р. зазначалося, що в останні роки сектантська молодь значно активізувалася. Так, для прикладу, «молоді сектанти м. Кіровограда відкололися від зареєстрованої секти ЄХБ і почали збиратися нелегально. На цих зібраннях вони виступали проти участі юнаків та дівчат у громадському житті, проводили недозволену релігійну агітацію, поширювали т.зв. «прокоф'євські послання», в яких закликали під час жовтневих свят «організовувати піст з молитвою, спілкуванням та настановою». За даними влади, за короткий період цією групою було залучено до громади ЄХБ 15 юнаків та дівчат 18-20 літнього віку»²⁶.

Боротьба з подібними молодіжними групами була нещадною й проходила із залученням органів прокуратури, громадськості, КДБ та духовенства офіційного союзу. Так, проводячи роботу з припинення діяльності молодіжної групи з 53-х осіб у м. Запоріжжі місцева влада у контакті з «сусідами» проводила бесіди з молодими розкольниками, обшуки і вилучення літератури, через керівників зареєстрованих громад вживалися заходи з компрометації учасників групи перед віруючими. Наслідком та-

кої «роботи» став виїзд за межі Запоріжжя двох та арешт третього лідера молодіжної групи²⁷.

Тим не менше, саме на молодь нерідко покладалася відповідальність за дитячі недільні школи, проведення різноманітних гуртків. Водночас серед них організовувалися духові, народні, камерні оркестри, хори тощо. Для опозиціонерів нормальним було явище рукоположення на пресвітера чи благовісника у 25 – 26 років і навіть раніше. Звідси значна активність молодих священнослужителів з одного боку, та відсутність досвіду у духовній роботі – з іншого.

Разом з тим нерідко активність «молодих баптистів» та практика «старших братів» не гальмувати їх запал породжувала проблеми і у керівників громад СЦ ЄХБ. Адже відповідати за порушення релігійного законодавства ввіреними їм людьми за статтями кримінального кодексу доводилося не рідко не лише керівникам молодіжних груп, а й пресвітерам. Крім того, самі дії молоді іноді носили провокаційний характер: так відомий випадок, коли молодь вінницької церкви спіймала особливо набридливого дружинника та влаштувала інсценування жертвоприношення, кам'янець-подільська молодь попробувала колеса автомашин, на яких міліція приїхала для складання протоколу нелегального богослужіння, харківська молодь пресвітера місцевої громади, котрий погодився свідчити проти опозиціонерів, зустрічала, викрикуючи хором «Іуда» та «свідок-зрадник»²⁸. Такі дії після відповідної «літературної обробки» знаходили широкий розголос у пресі, призводили до посилення переслідування тощо. Разом з тим, репресії далеко не завжди призводили до позитивного для влади результату: так, якщо молодіжну групу у м. Запоріжжі вдалося на певний час розігнати, то після арешту керівників «молодих баптистів» м. Харкова їм на зміну прийшли нові, котрі за свідченням місцевого уповноваженого П.Славнова, «не зупиняють діяльності, а де-не-де активізують роботу»²⁹.

Постійні переслідування, неможливість вільно сповідувати свою релігію призвели до формування у середовищі опозиціонерів ще однієї особливості, а саме своєрідного культу мучеництва. Теза про ворожість світу серед прихильників РЦ ЄХБ набуває все більшої ваги, а біблійний вислів «Мене ненавиділи – вас ненавидітимуть, Мене гнали – вас гнатимуть» стає одним із визначальних. З середини 1960-х рр. стосовно СЦ ЄХБ віруючі все частіше використовують назву «Гноблена церква», а всілякі утиски розглядаються не лише як невід'ємна сторона життя віруючої людини, але й як своєрідне підтвердження того, що вона зазнаючи переслідувань та страждань «слідує по слідах Ісуса Христа», а отже, перебуває на вірній дорозі. Вірші про в'язнів за Христа, різноманітні повідомлення про героїв віри, які віддали своє здоров'я, або життя, відстоюючи істину, поширювалися у величезній кількості. Типовим прикладом є вбивство Н.Хмари працівниками міліції та І.Мойсеева – військовослужбовцями, інформація про які облетіла не лише Радянський Союз, а й потрапила за кордон³⁰.

Надзвичайно популярними стали пісні «Проти церкви збудований вал», «Нас вважають безумними», складені в ув'язненні П.Храповим, Н.Бойком й іншими діячами опозиції. За таких умов не дивно багато віруючих, особливо з молоді, не лише не боялися потрапити до в'язниці за свої переконання, а й вважали це честю, свідченням вірності. З цього приводу О.Пузін на засіданні РСРК 17 березня 1965 р. відмітив, що «розкольники баптисти на місцях зустрічають повернутих з тюрми віруючих як героїв... якби у сектантів визнавалися святі, його би зробили святим... така людина стає серед віруючих сектантів виключно авторитетною, до його слів прислуховуються, він набуває великого впливу»³¹. Аналогічна інформація у великій кількості надходила і від обласних уповноважених³².

Нерідко, повернувшись з ув'язнення, віруючі їздили по громадах розповідаючи про пережите ними у місцях позбавлення волі. Ось як про це повідомляла місцева влада м. Запоріжжя: «І.Бондаренко у своїй проповіді розпинався перед віруючими про ніби то допущених над ним знущаннях у період його недавнього перебування у тюремному ув'язненні»³³. В умовах, коли кожен, хто погоджувався нести відповідальне служіння у громаді міг зазнати репресій, здатність зберегти вірність у переслідуваннях розглядалося як невід'ємна риса священнослужителя і водночас як один із допусків до нього. У бесіді з заступником старшого пресвітера по Запорізькій області Л.Мельниковим один з проповідників СЦ ЄХБ Л.Ружин заявив: «Ми вважаємо, що репресії, яких зазнають наші брати, це страждання за Христа, а не за політичні погляди»³⁴. Подібні думки неодноразово висловлювалися у братських листах та спеціальних посланнях РЦ ЄХБ. Так, у братському листку № 6 за червень 1966 р., котрий вийшов після травневої демонстрації під стінами ЦК КПРС, писалося, що «вірні, за прикладом Мардохея, Даниїла і апостолів, продовжували служіння, не дивлячись на погрози, укази, розжарені печі, ями із левами, хрести, тюрми і кликали до Бога про допомогу у постах і молитвах, і зверталися з клопотанням до царів і правителів за свій народ»; при цьому наголошувалося, що «як Христос здійснив перемогу через страждання і Голгофу... так і в усі часи зверхує Бог перемогу у серці грішників через страждання вірних служителів»³⁵.

Працівники Ради у справах релігій розуміли наскільки небезпечним є таке ставлення віруючих до страждань. Відмітимо, що при судовому переслідуванні прихильників РЦ ЄХБ органи влади наголошували, що віруючі несуть відповідальність не за свої релігійні переконання, а за порушення закону. Ця трактовка була необхідна не лише для того, аби виправдати свої дії, але й щоб подати опозиціонерів громадськості та одновірцям не як ідейних противників чи борців за свої права, а як кримінальних злочинців. У такий спосіб запобігти зростанню їх авторитету, зруйнувати образ мучеників, що формувався навколо в'язнів сумління. Голова РСРК О.Пузін зазначав, що у противному випадку існує небезпека, що на керівні посади у релігійних організаціях придуть «люди абсолютно неприйнятні

з політичної точки зору»³⁶. Попри всі намагання влади, у багатьох випадках не вдавалося запобігти такому розвитку подій у середовищі СЦ ЄХБ. Уповноважений по Хмельницькій області з цього приводу зазначав, що «характерною ознакою громад на території області є те, що у керівництві цих груп, в основному стоять особи, що повернулися з місць ув'язнення, або родичі сектантів, що знаходяться в ув'язненні»³⁷.

Загалом, незважаючи на те, що репресії завдали значного удару опозиції, вони виявилися все ж нездатні покласти край її існуванню, і непохитність у відстоюванні своїх поглядів її лідерів, котрі не боялися багаторічних термінів, а подекуди і смерті. Досить часто, закликаючи віруючих до стійкості, керівництво апелювало саме до прикладу в'язнів, які попри те, що переносили значно більші страждання, залишилися вірними, наслідуючи Христа, і чекали цього ж від своїх послідовників. Так, застерігаючи своїх одновірців від участі у з'їзді ВС ЄХБ 1966 р., керівництво СЦ ЄХБ зазначало, що той хто, прийме у ньому участь «буде поглиблювати страждання в'язнів ... за віру євангельську, тим самим виступаючи проти Господа і Його страждаючої церкви»³⁸. Таким чином, не лише «в'язні» несли відповідальність перед Богом та громадою за збереження вірності, але й громада перед «в'язнями». Такий підхід давав результати: уповноважений по Херсонській області відзначав, що «там, де засуджені судом сектантські керівники підпільних груп, ці – групи часто або перестають існувати, або приєднуються до зареєстрованих громад. Однак вищесказане, – продовжує уповноважений, – не стосується т.зв. розкольників. Після засудження судом керівників розкольників віруючі продовжують збиратися підпільно, зареєстрованих громад ЄХБ розкольники не відвідують»³⁹. Поруч з тим перебування в ув'язненні, приниження та переслідування яких зазнавали там віруючі, не сприяло виробленню у них лояльності до держави. Відчувши на собі увесь «гуманізм» радянської системи, вони, як правило, перетворювалися на активних її противників. У цьому випадку усі спроби РЦ ЄХБ не торкатися політики у боротьбі за права віруючих, були приречені на поразку.

Діючи в умовах постійних переслідувань, загрози арешту, обшуку чи розгону богослужіння прихильники СЦ ЄХБ діяли конспіративно. Віруючі часто збиралися групами на квартирах чи у будинках, при цьому місця богослужіння постійно змінювалися. У періоди посилення репресій зібрання нерідко проходили по вечорам. Цікавим у цьому плані є свідчення уповноваженого по Житомирській області. Він, зокрема, повідомляв, що в обласному центрі відбулися дві наради СЦ ЄХБ, на якій були присутні Г.Вінс й інші «представники розкольників з інших міст, особи яких встановити не вдалося». Уповноважений повідомляв, що наради проходили настільки конспіративно, що він дізнався про них лише через досить тривалий час, а про присутніх на нараді та питання, які там обговорювалися має досить приблизні відомості⁴⁰. Уповноважений по Черкаській області з цього приводу писав, що «розкольники дотримуються суворої конспірації,

директивні установки передають усно, через довірених осіб⁴¹. Показовим у цьому плані є діяльність видавництва «Християнин», яке попри часті арешти не припинило існування і в основному забезпечило віруючих духовною літературою. Про масштаби його роботи свідчить те, що лише за 1970-1971 рр. органами влади було конфісковано 700 видрукованих і підготовлених до розсилки Євангелій⁴².

Зважаючи на неможливість вільно проводити спільні богослужіння у конфесії СЦ ЄХБ значна увага приділялася «домашній церкві». Сімейне читання Біблії, молитва, спів псалмів розглядалися віруючими як невід'ємна сторона християнського життя та спосіб «духовно вижити» у тогочасному суспільстві. Для проведення богослужінь чи просто спілкування використовувалися будь-які можливості: віруючі ходили один до одного в гості, відвідували хворих, навіть похорони та весілля нерідко ставали місцями проведення масових богослужінь чи способом благовістя. Лідери СЦ ЄХБ заявляли, що церква у Радянському Союзі має бути організована так аби зробити її невразливою для переслідувань з боку влади. В умовах «гонінь», зазначали вони, «ніяких храмів і ніяких молитовних будинків не буде. У таких умовах церква буде жити так: де збереться двоє чи троє віруючих – там буде церква... і така церква буде угодна Богу в тисячу разів більше, ніж та, яка має храми та дома молитви»⁴³.

Характерною ознакою СЦ ЄХБ став акцент на відділенні від усього «світського». У той час, як керівництво ВС ЄХБ заклиало одновірців викорінювати зі свого середовища вузькі погляди на культуру, відвідувати театр, кіно, клуби, приймати активну участь у громадському житті, опозиціонери виступали категорично проти всього цього. Євангельські положення, як «не любіть світу, а ні того, що у світі», «для мене світ розп'ятий і я для нього», «коли б ви зо світу були, то своє світ любив би своє» вийшли, на нашу думку, на одну з найголовніших позицій віровчення опозиціонерів. При цьому відділення від світу нерідко розглядалося, як відділення від держави та усього державного. Така позиція зрозуміла, оскільки в радянському суспільстві все було, так чи інакше пов'язано з комуністичною ідеологією, а отже розглядалося як вороже віруючій людині. Крім того, прихильники СЦ ЄХБ, постійно стикаючись з жорсткими реаліями радянського режиму, несприйняттям з боку влади, а іноді ворожості громадськості, все більше відмежовувалися від суспільства. Цьому сприяло також керівництво СЦ ЄХБ прагнучи добитися того, аби у віруючій людині було мінімум точок зіткнення з ворожим їй комуністичним середовищем. Звідси – відмова від телебачення – просякнутого про-радянською ідеологією та культурою, від участі у комсомолі, піонерській організації, профспілці тощо. Життя в радянській державі для значної частини віруючих СЦ ЄХБ асоціювалося з перебуванням в облозі, і чим вищими були стіни, які відділяли їх від радянського способу життя, тим спокійніше вони себе відчували. Як наслідок – у середовищі опозиціонерів інкорпорація пересічного віруючого у життя громади, та акцент на духовних цінностях були значно вищими ніж у ВС ЄХБ.

Варто також відмітити, що з кінця 1960-х – початку 1970-х рр. в управлінні СЦ ЄХБ все більше простежується посилення централізації, зростає вплив Г.Крючкова. Він стає одним з об'єднуючих факторів, а у його манері управління все більше проявляється владність⁴⁴. З одного боку, це стало причиною незадоволення ряду прихильників СЦ ЄХБ, а з іншого, було необхідним для існування Співки церков. Сильна центральна влада та значний авторитет лідера дозволяли зберегти СЦ ЄХБ в умовах майже безперервних 25-літніх переслідувань.

Таким чином, упродовж 1960-х – початку 1970-х рр. сформувалися конфесійні особливості СЦ ЄХБ. Фактично, самі ідейні установки «Ініціативної групи» стали елементом відбору, який привів до її лав найбільш радикально налаштованих євангельських християн – баптистів. Відділення від держави розглядалося значною мірою як її невтручання у внутрішнє життя церкви. Це зумовило різку протидію з боку СЦ ЄХБ усім спробам влади поширити свій вплив на внутрішньо-конфесійне життя з одного боку та невизнання нормативних актів, що встановлювали обмеження, які на думку віруючих, суперечили Євангелію. Існування в умовах постійних переслідувань з боку влади призвели до того, що саме готовність переносити страждання заради Христа почали розглядатися, як одне з головних свідчень вірності Богу. Характерною ознакою СЦ ЄХБ стала значна увага, що приділялася роботі з дітьми та молоддю. Окремі форми роботи як то організація спеціальних дитячих, молодіжних зібрань, таборів та ін. були грубим порушенням радянського законодавства. Значну роль у догматичці СЦ ЄХБ відігравало питання освячення, невід'ємною стороною якого вважалося максимальне відокремлення від усього світського та того, що продукувала радянська ідеологія. Окремі елементи у поглядах прихильників СЦЄХБ, як то відмова від реєстрації, були зумовлені тим, що їм не залишали інших варіантів. Загалом, на початку 1970-х рр. СЦ ЄХБ, як організаційно, так і догматично оформилася в окрему релігійну організацію євангельсько-баптистського спрямування.

Примітки

- ¹ Див.: Андрухів І.О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944-1990 роки. Історико-правовий аналіз / І.О. Андрухів. – Івано-Франківськ, 2004. – 334 с.; Митрохин Л.Н. Баптизм история и современность: Философско-социологические очерки / Л.Н. Митрохин. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного ин-та, 1997. – 480 с.; Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редкол: А.Колодний (голова) та ін. – К.: Світ Знань. Т. 5. Протестантизм в Україні // За ред. П.Яроцького. – 2002 – 424 с.; Лахно О.П. Опозиція в євангельсько-баптистському русі в УРСР (середина 40-х – 80-ті роки ХХ століття): дис. ... канд. истор. наук: 09.00.11 / Олександр Петрович Лахно. – Полтава, 2008. – 290 с.; Лахно О.П. Церковна опозиція в Євангельських християн-баптистів в Україні (1940-1980-ті роки): Монографія / Олександр Лахно. – Полтава: Друкарська майстерня, 2009. – 288 с.; Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990) / В.Є.Єленський. – К.: Знання, 1991. – 72 с.; Вільховий Ю.В. Політика радянської держави щодо протес-

- тантських церков в Україні (середина 40-х – 70-х років ХХ ст.): дис. ...канд. істор. наук: 09.00.11 / Юрій Віталійович Вільховий. – Полтава, 2002. – 298 с.; Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні у другій половині 1950-х – 1980-ті рр. / Ю.З.Данилюк. – К., 2000. – 332 с.
2. Ляхно О.П. Церковна опозиція в Євангельських християн-баптистів в Україні (1940 – 1980-ті роки): Монографія / Олександр Ляхно. – Полтава: Друкарська майстерня, 2009. – 288. – С. 122.
 3. Крючков Г.К. Великое пробуждение ХХ века / Г.К.Крючков. – М.: Христианин, 2008. – С. 34.
 4. Братский листок СЦ ЄХБ (сборник) 1965-2000. – М.: «Христианин», 2001. – С. 12.
 5. Там само. – С. 44, 47.
 6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ). – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 374. – Арк. 176.
 7. Державний архів Російської федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 6991. – Оп. 4. – Спр. 175. – Арк. 108-115.
 8. ДАРФ. – Ф. 6991. – Оп. 4. – Спр. 176. – Арк. 38, 130 – 132; ЦДАВОВ. – Оп. 4. – Спр. 366. – Арк. 31-32.
 9. ЦДАВОВ. – Оп. 7. – Спр. 3. – Арк. 132.
 10. Там само.
 11. Там само. – Оп. 5. – Спр. 224. – Арк. 14-15.
 12. Там само.
 13. Братский листок СЦ ЄХБ (сборник) 1965 – 2000. – М.: «Христианин», 2001. – С. 46.
 14. Статут ВС ЄХБ (1966р.) [Електронний ресурс]: Документ / Евро-азиатская Аккредитационная Ассоциация // История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. 4.0. – Одесса: ЕААА, 2005. – 1 електр. опт. диск (CD-ROM); цв; 12 см. – (Електронная Христианская Библиотека). – Систем. вимоги: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP. MS Internet Explorer 5.0 or higher. – Назва з титул. екрану.
 15. Братский листок СЦ ЄХБ (сборник) 1965-2000. – М.: «Христианин», 2001. – С. 44.
 16. Крючков Г.К. Великое пробуждение ХХ века / Г.К.Крючков. – М.: Христианин, 2008. – С. 26-27.
 17. ЦДАВОВ. – Оп. 2. – Спр. 388. – Арк. 44; ЦДАВОВ. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 7-8.
 18. Статут ВС ЄХБ (1966р.) [Електронний ресурс]: Документ / Евро-азиатская Аккредитационная Ассоциация // История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. 4.0. – Одесса: ЕААА, 2005. – 1 електр. опт. диск (CD-ROM); цв; 12 см. – (Електронная Христианская Библиотека). – Систем. вимоги: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP. MS Internet Explorer 5.0 or higher. – Назва з титул. екрану.
 19. ЦДАВОВ. – Оп. 5. – Спр. 3. – Арк. 32.
 20. Там само. – Оп. 4. – Спр. 350. – Арк. 48.
 21. Там само. – Оп. 7. – Спр. 3. – Арк. 133.
 22. Там само. – Оп. 5. – Спр. 84. – Арк. 36-39.

23. Там само. – Оп. 2. – Спр. 454. – Арк. 34.
24. Державний архів одеської області. (далі – ДАОО) – Ф.Р. 2000. – Оп. 5 – Спр. 563. – Арк.170.
25. ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 492. – Арк. 14-15.
26. Там само. – Оп. 4. – Спр. 343. – Арк. 213.
27. Там само. – Оп. 4. – Спр. 329. – Арк. 68-70.
28. Там само.
29. ДАРФ. – Ф. 6991. – Оп. 4. – Спр. 168. – Арк. 80.
30. ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 351. – Арк. 2; Оп. 5. – Спр. 32. – Арк. 51-54. Оп. 5. – Спр. 33. – Арк. 54.
31. Там само. – Оп. 4. – Спр. 376. – Арк. 28.
32. Там само. – Спр. 373. – Арк. 42-43.
33. Там само. – Спр. 354. – Арк. 179.
34. Братский листок СЦ ЄХБ (сборник) 1965-2000. – М.: «Християнин», 2001. – С. 68-69.
35. ДАРФ. – Ф. 6991. – Оп. 4. – Спр. 168. – Арк. 80.
36. ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 376. – Арк. 2.
37. Братский листок СЦ ЄХБ (сборник) 1965 – 2000. – М.: «Християнин», 2001. – С. 72.
38. ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 149.
39. Там само. – Спр. 361. – Арк. 144.
40. Там само. – Спр. 340. – Арк. 177.
41. Там само. – Оп. 5. – Спр. 281. – Арк. 95.
42. Там само. – Оп. 4. – Спр. 367. – Арк. 97-98.
43. Там само. – Спр. 355. – Арк. 157.
44. Доклад: Совет Церквей и движение Независимых церквей. [Електронний ресурс]: Документ / Евро-азиатская Аккредитационная Ассоциация // История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. 4.0. – Одесса: ЕААА, 2005. – 1 електр. опт. диск (CD-ROM): цв; 12 см. – (Електронная Християнська Библиотека). – Систем. вимоги: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP. MS Internet Explorer 5.0 or higher. – Назва з титул. екрану.

Резюме

В статті досліджуються конфесійні особливості Союзу Церков євангельських християн-баптистів, а також фактори, які впливали на їх формування в 1960-1970-х рр.

Ключевые слова: *Союз Церквей євангельських християн-баптистів, Всесоюзний Совет євангельських християн-баптистів, конфесія, політика, релігійна опозиція, законодавство.*

Одержано 27 лютого 2013 р.